

В. М. Барановська,
доктор філософії в галузі економіки, декан стаціонарних форм навчання,
Українсько-арабський інститут міжнародних відносин та лінгвістики
імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом
І. І. Дахно,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Українсько-арабський інститут міжнародних відносин та лінгвістики
імені Аверроеса Міжрегіональної Академії управління персоналом

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЛЕНД-ЛІЗУ

Стаття розглядає маловідомі аспекти важливого дипломатичного, економічного і військового явища часів Другої світової війни.

The article considers little-known aspects of important diplomatic, economic and military phenomenon of the Second World War.

Ключові слова: ленд-ліз, Закон США про ленд-ліз.
Key words: lend-lease, Lend-Lease Act.

ВСТУП

Здавна відомо, що нове — це добре забуте старе. Значною мірою це прислів'я стосується і ленд-лізу. Покоління, до якого належить професор-співавтор цієї статті, ще на власні очі бачило велику кількість автомобілів "Студебекер" на тодішніх, переважно ґрунтових, дорогах України. Покоління, до якого належить інша співавторка цієї статті, "Студебекерів" вже не бачило.

Спільним знаменником для молодшого і старшого поколінь є те, що переважна більшість людей не знала і не знає, що ті "Студебекери" — це залишки американського ленд-лізу. Окрім "Студебекерів", старші покоління бачили у виробничому використанні і інші зразки американської техніки. Дід-фронтвик по матері співавтора цієї статті згадував про смачну американську тушонку, яку йому доводилося їсти під час війни. До речі, щоб не потрапити на війну, дідові не вистачило для непризовного віку кількох місяців. Йосип Сталін, очевидно, вирішив, що Іван Панасович Сосницький, який 1915 року у Першій світовій війні 18-річним юнаком-солдатом царя Миколи II заслужив срібний солдатський Георгіївський хрест, хай знову візьме у руки гвинтівку і спрямує її проти німців.

Отже, ленд-ліз був і знати про нього не завадить.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Автори цієї статті аж ніяк не збираються стверджувати, що вони є першими, хто взявся за кулькову ручку чи інше знаряддя фіксації тексту і написав статтю, брошуру чи монографію про ленд-ліз. На цю тему писала чимала кількість дослідників як у радянські часи, так і після зникнення СРСР зі світової арени.

Про ленд-ліз, зокрема, писали: Дунаєва Н., Кожанов В.П., Коротков В.І., Морозов А., Орлов А.С., Петров П.С., Соколов Б.В.

За радянських часів наголошувалося:

— за ленд-лізом США давали мало;

— те, що США давали, частково було застарілим, дефектним, недосконалим, одним словом — кепським;

— ленд-ліз суттєво не зміцнив воєнний потенціал Радянського Союзу;

— тягар війни СРСР виніс на власних плечах і роль дядька Сема у тому, що радянський солдат дійшов до Берліна нікчемно.

Значення ленд-лізу у радянській економічній літературі применшувалося як у кількісному, так і якісному аспектах. Наприклад, Н. Дунаєва зазначала, що СРСР впро-

довж війни отримав 14795 літаків, 7056 танків, 8213 зенітних гармат, 131600 кулеметів. Вона ж підкреслила, що СРСР впродовж останніх трьох років війни щорічно виготовляв понад 30 тисяч танків і самохідних артилерійських гармат, 40 тисяч літаків [6].

Г.І. Коротков наводив дані про випуск воєнної продукції промисловістю США і підкреслював мізерну її частку, одержану Радянським Союзом. Американська промисловість виготовила впродовж 1939—1945 років 297 тисяч літаків, 86 тисяч танків, 315 тисяч гармат та мінометів.

Г.І. Коротков стверджував, що Радянському Союзу була відвантажена нікчемно мала частка воєнної продукції. Що стосується літаків, — то це менше 5% виготовлених промисловістю США. Г.І. Коротков зазначав, що надіслані зі США літаки були застарілих зразків і за своїми технічними даними поступалися найновішим радянським винищувачам і штурмовикам [9, с. 52]. Тодішня влада не дозволила Г.І. Короткову сказати, що тричі Герой Радянського Союзу льотчик-винищувач Олександр Покришкін воював на американській "авіакобрі".

Писали про ленд-ліз і іноземні дослідники. До низки зарубіжних дослідників ленд-лізу можна, зокрема, зарахувати Григор'єва Алекса, Владислава Зубка, Едварда Стеттініуса, Альберта Уікса. Їм можна вірити більше, ніж працям радянських вчених. Іноземцям (мається на увазі далеко зарубіжжя) рота ніхто не закривав і не спрямовував, що писати і як писати. До речі, Е. Стеттініус був безпосереднім керівником ленд-лізу. Звернемо увагу читача і на наявність певних розбіжностей у статистиці ленд-лізу, що міститься в різних джерелах.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — донести широкому читацькому загалу правду про ленд-ліз.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поразка Франції у війні з Німеччиною в 1940 році змусила США прискорити зближення з Великою Британією. Вона розглядалася як перша лінія оборони США. Командування збройних сил США виступало проти завеликого розширення зобов'язань США. До прохання Великої Британії про надання їй матеріальної воєнної допомоги США застосували простий підхід — ресурси надавати, але без шкоди інтересам США. Інтереси США — понад усе.

2 вересня 1940 року була укладена британсько-американська угода. За нею США передали 50 старих есмінець,

20 торпедних катерів, 150 літаків, 250 тисяч гвинтівок. За це американці одержали від британців 8 баз у Західній півкулі. Базу розглядалися США як стальне кільце, яке не зможе пробити гітлерівська Німеччина [5, с. 197].

У серпні 1940 року між США і Великою Британією розпочався обмін результатами науково-технічних досліджень.

Обсяг британських воєнних замовлень у США постійно зростає. Валютні запаси Великої Британії не були безмежними. Нависла загроза над механізмом дії принципу: "Плати і вези". Британці мали транспортні засоби (тобто у них було чим везти), але вичерпувалася їх здатність платити. Недарма ж одна чудова дама з країни нашої сусідки чи то східних областей України, зазначала: "Деньги — это и хорошо, и плохо. Хорошо, что они есть. Плохо что их мало".

Прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль у листі від 8 грудня 1940 року до президента США Ф. Рузвельта визнав, що невдовзі британці не матимуть змоги платити за продукцію. На цей час Британія ще не погасила старих боргів Сполученим Штатам. Згідно із законом, ухваленим 1934 року Конгресом США, Велика Британія не могла розраховуватися на одержання нових кредитів, оскільки не розраховувалася за попередні позики. Тобто війна — війною, а гроші — порізу. Ворог — спільний, але кожний воює з ним за свій коштів [5, с. 198].

Адміністрація Президента США Ф. Рузвельта змушена була шукати нові шляхи надання допомоги своїм союзникам. Ці шляхи не повинні були пов'язуватися з класичними позиками. Ф. Рузвельту потрібно було шляхетно обвести своїх парламентарів навколо пальця.

Адміністрація була змушена маневрувати, — тобто досягти того, щоб і кози були цілі, й вовки не скаржилися на порожній шлунок. Американський президент був зацікавлений у тому, щоб британці воювали із гітлерівцями не великими руками. Остерігався Ф. Рузвельт і звинувачень парламентарів-співвітчизників у розтринькуванні грошей платників податків. Останнє для Адміністрації Президента США Ф. Рузвельта було значно вагомішим, ніж для Адміністрації Президента України Ф. Януковича газові угоди січня 2009 року та харківські угоди квітня 2010 року разом взяті. Американцеві прислів'я про те, що своя сорочка — найближче до тіла, є, очевидно, більш зрозумілим, ніж українцеві.

На прес-конференції у Вашингтоні 17 грудня 1940 року президент Ф. Рузвельт заявив, що найкращою безпосередньою обороною США є успіхи Британії у справі її самооборони. Ф. Рузвельт вважав, що для допомоги Великій Британії слід знайти щось середнє між наданням їй позик та передачею американських воєнних матеріалів просто як дарунка [5; с. 198]. Йшли пошуки небаченого досі в історії людства гібриду розрахунку.

Ф. Рузвельт та його соратники запропонували надавати допомогу Британії на засадах оренди або позички. Це той випадок, коли в українській пісні сусід прохав у сусіда позичити йому "решітку-решітку". Явище отримало назву ленд-ліз (lend-lease). Від останнього слова походить поняття "лізинг". Воно в Україні, можливо, вже знайоме і бомжам. У нас же кілька десятків років тому поняття "лізинг" не знала маса професорів, не кажучи вже про армію доцентів.

Далі автори цієї статті хотіли б ознайомити читача з визначенням ленд-лізу за авторитетними джерелами, а потім вже повести розмову про його інші параметри та еволюцію. Якщо читачеві з визначень не все здається зрозумілим, то автори рекомендують набратися терпіння, статтю дочитати до кінця і зрештою все стане на своїй місці.

"Большой энциклопедический словарь" має дуже стилізовану нотацію про ленд-ліз. Ленд-ліз (англ. lend-lease) — система передачі (у позичку або в оренду) озброєння, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства тощо; постачання за ленд-лізом здійснювалося США у країни-союзники антигітлерівської коаліції у період Другої світової війни. Закон про ленд-ліз прийнятий Конгресом США в 1941 році [12, с. 635].

У третьому томі шеститомної "Юридичної енциклопедії" зазначалося:

— "ленд-ліз (англ. lend-lease — передача в борг або в оренду, від lend — давати в борг і lease — здавати в оренду, в найм) — система передачі (у вигляді позички або оренди)

озброєння, боєприпасів, стратегічної сировини, продовольства тощо. Поставки по ленд-лізу здійснювалися США до країн-союзників по антигітлерівській коаліції під час Другої світової війни" [14, с. 471].

Наводимо формулювання ленд-лізу за "Webster's Ninth New Collegiate Dictionary": "передача товарів і послуг союзнику (an ally) для допомоги у спільній справі (common cause) з оплатою (payment), що зворотно виконується оригінальними предметами (items) або їх використанням у спільній справі або схожою передачею (similar transfer) інших товарів або послуг" [8, с. 684].

"Oxford Paperback Encyclopedia" містить нотатку "Lend Lease Act" такого змісту: "облаштунок (arrangement), відповідно до якого США постачали обладнання (equipment) Британії та її союзникам у Другій світовій війні. Це було формалізовано "Актом", схваленим Конгресом США, що дозволяв президенту Ф. Рузвельту давати у позичку чи оренду обладнання і припаси (supplies) будь-якій державі, оборона якої вважалася життєво важливою для безпеки (security) США. Близько 60 відсотків поставок (shipments) пішло до Британії як позика в обмін на британський воєнні бази. Близько 20 відсотків пішло до Радянського Союзу" [13, с. 806].

"Webster's New World Dictionary of American Language" пояснює, що ленд-ліз: "у Другу світову війну означав матеріальну допомогу (material aid) у формі (form) літаків, боєприпасів (munitions), інструментів (tools), продовольства (food), що надавалися іноземним країнам, які вважалися життєво важливими (deemed vital) для оборони Сполучених Штатів відповідно до положень "Акта про ленд-ліз" від 11 березня 1941 року (under the provisions of the Lend-Lease Act of March 11, 1941)" [1, с. 837].

"New Webster's World Dictionary and Thesaurus of the English Language" так пояснює значення цього терміна: "Облаштунок (arrangement), оголошений (1941 рік) Ф.Д. Рузвельтом, за яким США взяли зобов'язання постачати зброю (weapons) і обладнання (equipment) країнам, що воювали з Віссю (Axis). В обмін США одержали право на деякі бази союзників (Allied bases). Загальний обсяг внеску (contribution) США сягнув більше 50 млрд доларів до того, як схема закінчилася в 1945 році. Деякі країни здійснювали часткові виплати готівкою (partial repayments in cash), інші — товарами (goods) і послугами (services)" [11, с. 566].

На цьому цитування припиняємо і переходимо до висвітлення еволюції ленд-лізу.

11 січня 1941р. американський уряд вніс на розгляд Конгресу законопроект про надання допомоги державам, що боролися з фашизмом на основі принципу ленд-лізу. Дебати тривали два місяці. Опір так званих "ізоляціоністів" урядовцям вдалося подолати. 11 березня 1940 року Конгрес ухвалив "Закон про ленд-ліз" [5, с. 198]. Закон уповноважував президента США продавати, обмінювати, передавати, давати у позичку, здавати у найм та оренду зброю, спорядження, продовольство та будь-які інші товари і матеріали будь-якій державі, оборону якої президент вважав життєво важливою для оборони США. Президенту, по суті, надавалося право постачати зброю і стратегічно важливі матеріали всім державам антифашистського блоку, незалежно від платежоспроможності цих держав. Це — той випадок, про який співалося у пісні: "Первым делом, первым делом — самолёты!". Надання допомоги за "Законом про ленд-ліз" означало збереження життя американських вояків.

А. Гітлер розумів, що прийняття "Закону про ленд-ліз" означало фактичне оголошення Сполученими Штатами війни Німеччині. Вважав, що його хотіли спровокувати на оголошення війни США. Під час розмови з начальником генштабу сухопутних сил вермахта генералом Францем Гальдером А. Гітлер заявив, що поки що утримується від цього. Натомість переможе Радянський Союз.

Американці, як відомо, життя своїх вояків ой-як цінують. Немає такого злочину, який би вони не вчинили для збереження життя американця. Достатньо згадати, наприклад, Афганістан та Югославію, де гинули мирні жителі.

У роки Другої світової війни, спираючись на американську допомогу, їх союзники своїми людськими ресурсами відстоювали свій суверенітет і автоматично забезпечували США роль лідера.

Першопочатково ленд-ліз означав надання Британії

можливості воювати американською зброєю до свого останнього солдата. США могли залишатися формально нейтральними і здобувати вигоду від такого свого становища. Чужу кров приємніше проливати ніж свою. Недарма ж Мао Цзедун зазначав, що немає більшої насолоди, як сидіти на вершині гори і дивитися, як у долині смертельно гризуться тигри.

За двосторонніми угодами з США кожна країна, що отримувала допомогу за ленд-лізом, брала на себе зобов'язання надавати США взаємну допомогу послугами, сировиною, матеріалами тощо.

Першими одержувачами допомоги за ленд-лізом були Британія та Греція. 1941 року лише 8 % воєнних ресурсів Британії були одержані за ленд-лізом. 92 % надійшло з внутрішніх джерел та колоній [5, с. 199].

Від початку війни американська воєнна допомога Великій Британії надавалася виключно на комерційній основі. Згодом серйозні фінансові ускладнення, з якими зіштовхнувся британський уряд, змусили Адміністрацію США висунути план надання союзникам допомоги у позичку або оренду (ленд-ліз).

Ідея ведення війни в оренду або позичку одержала назву "садового шлангу". Це означало: якщо у сусіда горить дім, а у тебе є садовий шланг, то позич його сусіду, бо може загорітися твій дім. За пошкоджений шланг сусід згодом заплатить.

27 березня 1941 року Конгрес затвердив перше асигнування за програмою ленд-лізу. В 1942 році дія закону поширювалася вже на 36 держав. Основним одержувачем американської допомоги була Велика Британія. За рахунок ленд-лізу в 1941 році забезпечувалося 2,4 % озброєнь, що надходили арміям країн Британської імперії. 1942 року цей показник сягнув 12,2%.

23 червня 1941 року, наступного дня після початку війни між Німеччиною і СРСР президент США Ф. Рузвельт заявив, що будь-яка допомога ворогам Гітлера сприятиме забезпеченню безпеки США. Цього ж дня сенатор Г. Трумен (пізніше він став президентом США) висловився рішуче: "Якщо ми побачимо, що виграє Німеччина, то нам слід допомагати Росії, а якщо виграватиме Росія, то нам слід допомагати Німеччині, і, таким чином хай вони вбивають якомога більше" [3, с. 183].

24 червня 1941 року американський президент заявив про готовність США надавати будь-яку допомогу Радянському Союзу. Переговори про це розпочалися 26 червня 1941 року.

Завдяки ленд-лізу відтерміновувалась участь США в активних бойових діях. Керівник ленд-лізу Е.Стеттініус вважав ленд-ліз не актом милосердя, а актом "освіченого егоїзму".

Ленд-ліз ставив Велику Британію та інші країни у залежність від США. У вересні 1941 року Велика Британія погодилася на важкі для своєї міжнародної торгівлі умови використання американських матеріалів. Британії довелося погодитися і з вимогами державного департаменту США щодо "лібералізації міжнародної торгівлі". Вона була прямим чином спрямована проти британських імперських преференцій (пільгових тарифів). Стаття VII американо-британської "Основної угоди про принципи, що застосовуються до взаємної допомоги", підписаної 23 лютого 1942 року, передбачала "усунення всіх форм дискримінації у міжнародній торгівлі і зниження тарифів та інших торговельних бар'єрів". Формулювання цієї статті вживалося і у текстах угод, які США уклали з латиноамериканськими країнами. Це спричинило серйозний удар по британському експорту та спростило проникнення продукції американських компаній на ринки низькі регіонів світу.

Обсяги ленд-лізу склали 50,2 млрд доларів за тодішніми цінами. За цінами 2010 року, це майже 780 млрд доларів. Переважна частина ленд-лізу (майже 31 млрд дол.) припала на країни Британської Співдружності (Велику Британію, Австралію, Нову Зеландію). Зустрічається й інформація про те, що поставки за ленд-лізом одержали 42 країни. Понад 30 млрд дол. — поставки країнам Британської імперії. Інші країни: СРСР — 9,8, Франція — 1,4, Китай — 0,6 [7, с. 308].

Ленд-ліз спростив розв'язання багатьох термінових завдань британської економіки. Особливо це стосувалося постачання танками, літаками і нафтою. Завдяки постав-

кам з США Велика Британія одержала можливості для спеціалізації на вужчому секторі воєнного виробництва. Зокрема, Британія не виготовляла транспортні літаки та деякі найновіші види воєнної техніки, бо ввозила їх зі США.

Ленд-ліз був вигідним і для США. Союзники надавали американцям так званий "зворотній ленд-ліз". США одержували від Британії, Австралії, Нової Зеландії, Індії та інших країн Британської імперії різні послуги і товари, які використовувалися для постачання і обслуговування американських військ, що знаходилися у Британії та на островах південно-західної частини Тихого океану. США одержали від своїх союзників матеріалів і послуг на 7,3 млрд доларів [7; с. 308].

Упродовж кількох днів після нападу Німеччини Й. Сталін звернувся за допомогою до Ф. Рузвельта і В. Черчілля. Прохав надіслати і війська США і Великої Британії на радянсько-німецький фронт. У боях на цьому фронті брали участь деякі британські підрозділи. Зокрема, 1941 року небо Мурманська (Кольський півострів) охороняло 151-е авіакрило винищувачів "Hurricanes". До Мурманська і Архангельська йшли британські конвої.

У роки війни США, Велика Британія та Канада стали основними партнерами СРСР у сфері зовнішньоекономічних зв'язків. Вони здійснювалися як на принципах комерційного обороту, так і ленд-лізу. 2 серпня 1941 року американський уряд продовжив радянсько-американську торговельну угоду від 4 серпня 1937 року. СРСР і Велика Британія 16 серпня 1941 року підписали угоду про товарообірот, кредит та кліринг.

29 вересня — 1 жовтня 1941 року у Москві відбулася конференція представників СРСР, США та Великої Британії. Делегації очолювали: народний комісар СРСР у закордонних справах В'ячеслав Михайлович Молотов, радник президента США Авералл Гарріман та британський лорд Вільям Бівербрук. У засіданнях брав участь і Й. Сталін.

Розглядалися питання воєнно-економічного співробітництва. Протокол, підписаний за результатами Московської конференції, визначав обсяг, види і форми взаємних поставок трьох держав з 1 жовтня 1941 року по 30 червня 1942 року. Були прийняті до виконання радянські заявки на танки, літаки, алюміній. У протоколі зазначалися щомісячні квоти озброєнь і матеріалів, які США та Велика Британія зобов'язалися постачати в Радянський Союз. Зі свого боку СРСР висловив готовність постачати в США і Велику Британію деякі види сировини.

7 листопада 1941 року у США дія "Закону про ленд-ліз" була поширена на СРСР.

Вашингтонський протокол про взаємні поставки охопив період з 1 липня 1942 року по 30 червня 1943 року. Застосовувався принцип взаємодопомоги. Угоду між США і СРСР про ленд-ліз було укладено 11 липня 1942 року [7, с. 308].

Московський протокол було виконано частково. Колишній президент США Г. Гувер визнав, що Червона Армія зупинила німців ще до того, як ленд-ліз надійшов до неї. Зупинка відбулася під час битви під Москвою у листопаді-грудні 1941 року. Влітку і восени 1942 року не виконувалися обіцянки і за Вашингтонським протоколом. До кінця листопада 1942 року зі США надійшло дещо більше половини обсягу запланованих вантажів. Радянська сторона стверджувала, що озброєння, яке надходило з Великої Британії та США, було або ж застарілим, або з дефектами.

Радянські вчені та політики, з посиланням на американських та англійських політиків і економістів, завжди стверджували, що у загальному балансі воєнно-економічних зусиль поставок союзників посідали скромне місце. Визнавалося значення постачання автотранспортом, пальним і мастильними матеріалами.

В.Т. Чунтулов зазначав, що загальна сума поставок за ленд-лізом в СРСР склала 10 801 млн доларів. Товари, поставлені США в СРСР за ленд-лізом, склали не більше ніж 4 % від загального обсягу використаної у Радянському Союзі у роки війни продукції [2, с. 327].

Зазначалося, що СРСР, беручи до уваги труднощі союзників, нерідко відмовлявся від частини поставок. Зокрема, було задоволено прохання президента США Ф. Рузвельта про передачу Великої Британії після падіння Тоб-

рука (Африка) американських бомбардувальників, які першопочатково призначалися для СРСР.

У цілому, під час війни США і СРСР уклали чотири угоди за умовами ленд-лізу.

У статті Г. Омельченка і В. Сабалдира "Чи варто ділити пиріг Перемоги?" зазначалося, що за ленд-лізом, який діяв 49 місяців (22.06.1941—30.09.1945), в СРСР було поставлено продовольства в обсязі 4 478 000 тонн. Пересічно на рік — 1 098 644 тонн. Пересічно на місяць — 92 387 тонн [15].

Далі ознайомимося з тими аспектами ленд-лізу, які за радянських часів трималися у таємниці за сімома замками.

Використаємо дані авторитетного американського вченого А. Саттона. Окрім цитованої далі книги, він має ще й інші публікації щодо передачі технологій Сполученими Штатами Америки та іншими західними країнами Радянському Союзу. Зокрема, є автором книги "Western Tehnology and Soviet Economic Development 1945 till 1965 (Stanford: 1973)". Слід зазначити, що А. Саттон пише, як кажуть, з бухгалтерською точністю. Емоції і пафос у його працях відсутні.

Далі подаємо згруповану ним інформацію (табл. 1).

А. Саттон підкреслював, що численні виробни, що поставалися за ленд-лізом, згодом стали прототипами радянської військової техніки. Наприклад, БТР-40 є майже точною копією американської моделі "М-3А1". Радянські пошукові радари базувалися на радари військово-морського флоту США. Радари з наведення гармат базувалися на британській моделі "Марк-11" [4, с. 85]. Автомобіль "ГАЗ-46" — радянська версія американського джипа [4, с. 87]. "ГАЗ-63" — пряма копія вантажівки США вантажопідйомністю 2,5 тонни, "ГАЗ-60" — гібрид "ГАЗ-63" та німецької підвіски. На "ГАЗ-69" було встановлено американський корпус амфібії. На броньованій амфібії "ГАЗ-47" встановлювався двигун від "ГАЗ-61" потужністю 74 к.с., який є 6-циліндровим двигуном Форда [4, с. 126].

А. Саттон зазначав, що майже вся (95%) радянська військова автотехніка навіть у 70-х роках випускалися на підприємствах, які були спроектвані і побудовані американськими інженерами в 30-х роках. Все радянське обладнання з виробництва вантажівок надійшло в СРСР із Заходу, переважно із Сполучених Штатів Америки. Те автомобільне обладнання, що вироблялося у Радянському Союзі, було копією західних зразків [4, с. 122]. Фактично Червона Армія воювала на автомобілях "Форда".

На автомобільному заводі імені Сталіна у Москві 1944 року було виготовлено обладнання, що надійшло за ленд-лізом. Раніше встановлене там обладнання було вивезено на Урал. У місті Міас було побудовано автомобільний завод. Він почав випускати легку вантажівку "Урал-5" з американським двигуном "Фордзон" 1920 року [4, с. 131].

Упродовж 1948—1949 років деяке американське обладнання, встановлене на московському заводі ім. Сталіна, наприклад, верстати з виточки колінчатих варів, було скопійоване Радянським Союзом [4, с. 128].

У США в урядових колах вважали, що техніка, яка була отримана за ленд-лізом, мала не лише воєнне, але і промислове застосування. А. Саттон стверджував, що третина всієї військової техніки мала "реконструкційний потенціал". Зазначав, що постачання тривало й в 1947 році згідно з мало відомою "угодою про труби".

А. Саттон дотримувався думки, що Радянський Союз, не дивлячись на понесені під час війни збитки, закінчив Другу світову війну з більшим потенціалом, ніж мав 1940 року та досяг технічного паритету зі Сполученими Штатами [4, с. 71, 85].

Наведемо ще деяку інформацію, яка стосується поставок Радянському Союзу продукції за ленд-лізом, переважно за іноземними джерелами. Ця інформація взята з "Інтернету".

Поширювалася інформація, що на СРСР за програмою ленд-лізу припало 16 млрд доларів (у тодішніх цінах). Вище згадувалася загальна сума ленд-лізу — 50,2 млрд доларів.

На частку СРСР припало 26 % боєприпасів, наданих США у рамках ленд-лізу, 29 % машин і обладнання та 28 % продовольства.

Згідно з американськими джерелами, СРСР одержав 2,68 млн тонн сталі, понад 170 тис. тонн алюмінію, 29,4 тис. тонн олова, 240 тисяч тонн міді, 330 тис. телефонних апа-

ратів, 2 тисячі радарів, 5 тисяч радіостанцій, 900 тис. тонн вибухівки, 18 млн пар взуття. Випуск чобіт налагодив бізнесмен-емігрант з Росії. Важливе значення для СРСР мали поставки металів для виготовлення броні. Завдяки ним СРСР збільшив виробництво танків.

Оцінки частки ленд-лізу в обсягах радянського виробництва коливаються від 4 до 16 %. 70% автомобілів, 10% танків, 25% винищувачів, 90% паровозів, якими воювала Червона Армія, були надані СРСР за ленд-лізом. США поставили Радянському Союзу 595 кораблів, у тому числі 28 фрегатів, 105 підводних човнів, 77 тральщиків, 202 торпедні катери, 140 мисливців за підводними човнами та понад 40 інших суден.

Воєнні льотчики одержали 4 952 винищувачі "аерокобра" і 2 410 — "кінгкобра". Всього було поставлено в Радянський Союз 968 винищувачів п'яти типів. Радянському Союзу було надано 2,7 тис. бомбардувальників А-20 ("Бостон-3") і 861 "Б-52" ("Мітчелл"). Було також поставлено кілька сот літаків-амфібій.

За роки війни з США, Великої Британії і Канади було поставлено 2,586 млн тонн авіаційного бензину та світлих бензинових фракції. Імпортоване пальне змішувалося з радянськими авіабензинами з метою підвищення їх октанового числа. Поставлений за ленд-лізом бензин та світлі фракції склали 46,7% від радянського виробництва.

За ленд-лізом в СРСР було поставлено 622,1 тисяч тонн залізничних рейок. Це склало 56,5% від їх виробництва в СРСР від середини 1941 року до кінця 1945 року.

З США до СРСР у роки війни було поставлено 38 200 металургіальних верстатів, а з Великої Британії — 6 500 верстатів та 104 преси.

Наведена вище інформація, зрозуміло ж, не є повним звітом про воєнно-технічний ленд-ліз. Його значення ігнорувати неможливо. Стаття була б неповною, якби не містила інформації про продовольство. На війні противники змагаються не лише зброєю, але і продовольством. Голодний солдат є малоздатним бійцем. Для лікування поранених, крім медикаментів, потрібна більш-менш пристойна їжа. Продовольчі поставки Радянському Союзу за ленд-лізом склали 41,8% від загального обсягу його радянського виробництва. Впродовж перших місяців 1942 року продовольчі поставки Радянському Союзу майже повністю склалися з борошна, пшениці і цукру. Потім радянська урядова закупівельна комісія зробила велику заявку на м'ясні консерви, жири і масло. Значна частина продовольства стала надходити у вигляді м'ясних консервів, жирів, сушених бобів і гороху, сушених овочів і фруктів.

До 30 червня 1943 року США надіслали 12 тис. тонн вершкового масла. Це було менше 1% того обсягу, який вироблявся у США.

З 1942 року через Іран повітряним шляхом доправлено 9 тисяч тонн насіння.

Поставки продовольства до середини 1944 року потіснили у радянських заявках метали і деякі види озброєнь. Наприкінці війни такі поставки охоплювали 25% тоннажу. Продовольчих поставок було достатньо для утримання 10-мільйонної армії впродовж більше трьох років.

Ленд-ліз до Радянського Союзу надходив через Іран та порти Мурманська, Архангельська, Владивостока. Всього було прийнято 2 660 транспортних суден. Вони dopravили 17,5 млн тонн вантажів. Конвої витратили десятки кораблів. Велика Британія, зокрема, витратила 17 кораблів з охорони конвоїв. Поміж них були два крейсери.

Отже, ті "Студебекери", верстати та інші об'єкти американської техніки, які співварту статті доводилося бачити навіть у сільській місцевості, — це те, що було втіленням "реконструкційного потенціалу" ленд-лізу, наданого США.

21 серпня 1945 року, після закінчення боїв Другої світової війни, президент США Гаррі Трумен оголосив про припинення дії ленд-лізу [7, с. 308]. Впродовж 15 років після війни більшість країн, які одержували американську допомогу, уклали договори зі США про часткове погашення боргів за ленд-лізом. Конгрес США погодився на надання 90%-ої знижки на цей борг.

На те, що було використано в роки війни, США не претендували. Американці теж знають прислів'я про те, що війна все списує. За використаний у війні ленд-ліз СРСР заплатив кров'ю своїх солдатів. Ленд-ліз сприяв тому, що США пролили менше крові своїх вояків. Кров має шануватися. Недар-

Таблиця 1. Інформація про техніку, одержану Радянським Союзом за програмою ленд-лізу [4, с. 83—84].

Назва	кількість	Назва	кількість
літаки у тому числі винищувачі	14 018 2 700	Рухомий склад залізниць, шт. у т.ч.	13 641
танки	4 700	паровози	1 900
легкі танки	1 239	дизель-електровози	66
середні танки	4 957	платформи	9 920
самохідні гармати	2 000	вагони	1 000
напіввантажівки	1 104	цистерни	120
броньовані автомобілі	2 054	ремонтні вагони	35
автомобілі для ремонту у польових умовах	1 534	Морські судна і обладнання	
танкові тягачі	629	суховантажні	90
джипи	47 728	океанські танкери	10
автомобілі з вантажопідйомністю 0,75 т	24 564	танкери Вая	9
1,5 т	148 664	криголами	3
2,5 т	182 932	буксирувальники	20
		парові шхуни	1
		пневматичні плоти	2 398
		плавучі доки	2
Вибухові речовини		Бойові кораблі	
Всього, т	328 784	мисливці за підводними човнами:	
у т.ч.		довжиною 110 фунтів	46
бездимовий порох	129 667	довжиною 65 фунтів	57
тол	129 138	торпедні човни	175
		мінні тральщики	77
		фрегати	28
		малі десантні судна	52
		танкові десантні судна	8
		баржі	6
Морські двигуни			
дизельні	3 320		
бензинові	4 297		
на деревному газі	108		
навісні двигуни	2 150		

ма ж український письменник радянських часів М.Стельмах звертав увагу на те, що: "Кров людська — не водиця".

Після війни претензії уряду США до СРСР поширилися на невикористану під час війни частину ленд-лізу. До того, що було використано, американці застосовували українське прислів'я, "Що з воза впало — те пропало".

Претензії звучали приблизно так: "Віддайте нам наше натурою, або заплатіть за це".

Оскільки настала "холодна війна", то Радянський Союз у спілкуванні з дядьком Семом успішно використовував лексикон "Кайдашевої сім'ї" І. Нечуй-Левицького. Стисло не звучало: "А дзуськи!". Розмова тих, хто не хотів один іншого чути, тривала довго. Впродовж 1947—1948, 1951—1952, 1960 років між США і СРСР велися переговори про різні пункти за ленд-лізом. Радянський Союз повернув США частину майна, зокрема морські судна [7, с. 308].

Співатор цих рядків згадує 1972—1973 роки. Співаторка — цього не згадує з тієї простої причини, що тоді вона ще не народилася. Президентом США у той час був Річард Ніксон. Він потрапив тоді у так званий "уотергейський скандал", який пересічному українцеві збагнуте ще важче, ніж "газову справу" экс-прем'єра Юлії Тимошенко. Крісло під Р. Ніксоном хиталося. Йому потрібні були перемоги і досягнення. Він би погодився з В.І. Леніним про те, щоб Червона Армія не обов'язково кожного дня мала велику перемогу, але Червоної Армії щодня потрібна бодай маленька перемога. Сполученим Штатам не везло і з війською у В'єтнамі.

Р. Ніксон прибув з візитом до Москви у травні 1972 року і вів переговори з тодішнім радянським керівником, який мав орден "Перемоги". Більша кількість цього ордену була хіба що у Маршала Радянського Союзу Георгія Жукова. Читає, сподіваємося, зрозумів, що мова йде теж про Маршала Радянського Союзу — Леоніда Ілліча Брежнєва. На Московській зустрічі розглядалася низка питань двосторонніх взаємин. А.Брежнєв і Р.Ніксон підписали важливий документ про основи радянсько-американських взаємин. Розглянули і проблему боргу за ленд-лізом. Двосторонні переговори прискорилися. Була досягнута така обумовка щодо проблем ленд-лізу:

— борг Радянського Союзу за ленд-лізом оцінювався в 722 млн доларів;

— Радянський Союз і США надавали одна держава іншій статус нації найбільшого сприяння.

Згода Радянського союзу сплатити США борг за ленд-лізом для Р. Ніксона дуже бажаною перемогою.

А. Брежнєв не міг дозволити і собі впасти лицем у багнюку. З огляду на це, радянська пропаганда пояснювала будівникам світлого комуністичного суспільства, що ра-

дянські люди американцям, власне, не будуть платити жодного цента, а не те що долара. Статус нації найбільшого сприяння призведе, мовляв, до зниження американських мит на радянські товари і США заплатять самі собі за радянський борг за ленд-лізом. Одним пострілом, мовляв, вбиваються двоє зайців.

СРСР і США уклали у Вашингтоні 18 жовтня 1972 року угоду про борги за ленд-лізом [10, с. 226]. Радянський Союз зобов'язався поетапно сплатити США 722 млн доларів. Остання сплата мала відбутися 2001 року.

Р. Ніксон зрештою змушений був піти у відставку і обурення в житті не втілилась. Зайці залишилися живими. Ленд-ліз продовжував отруювати радянсько-американські взаємини. Зрозуміло, що, маючи бажання, привід для отруєння взаємин завжди можна знайти. Недарма ж одна представниця кращої половини людства зі знанням справи зазначила: "Немає такого предмету, через який не можна було б пошваритися із чоловіком".

Після розвалу Радянського Союзу його борг за ленд-лізом

прийняла на себе Росія.

Література:

1. New Webster's World Dictionary of American Language. — the World Publishing Company: Cleveland and New York, 1968. — 1724 p.
2. Чунтулов В.Т. Экономическая история СССР: учебное пособие. — М.: Высшая школа, 1969. — 464 с.
3. Курс лекцій з історії КІРС. Частина друга. За загальною редакцією професора О.А. Бородіна. — К.: Вища школа, 1970. — 356 с.
4. Sutton A. National Suicide: Military Aid the Soviet Union. — New York, 1971.
5. История Второй мировой войны. 1939—1945. В двадцати томах. Том третий. Главная редакционная комиссия. Председатель А.А. Гречко. — М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1975. — 504 с.
6. Дунаева А. Ленд-лиз: факты и вымыслы//Военно-исторический журнал. — 1977. — № 2.
7. Політичний словник. Видання третє. За редакцією В.К. Врублевського, А.В. Кудрицького, В.М. Мазура, А.В. Мяловицького. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1982. — 656 с.
8. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. Merriam — Webster Inc, Publishers. — Springfield, Massachusetts, USA, 1983. — 1564 p.
9. Коротков Г.И. Ленд-лиз: мифы и реальность//США: экономика, политика, идеология. — 1986. — № 6.
10. Краткий политический словарь. Издание четвертое, дополненное. Составление и общая редакция Л.А. Ониконина и Н.В. Шишлина. — М.: Издательство политической литературы, 1987. — 509 с.
11. New Webster's World Dictionary and Thesaurus of the English Language. — Lexicon Publications, Inc: Danbury, CT, 1993. — 1256 p.
12. Большой энциклопедический словарь. Главный редактор А.М. Прохоров. — Издание 2-е, переработанное и дополненное. — М.: Научное издательство "Большая Российская энциклопедия", 1998. — 1456 с.
13. "Oxford Paperback Encyclopedia." — Oxford, New York: Oxford University Press, 1998. — 1496 p.
14. Юридична енциклопедія. 3-й том К-М/ Голова редакції — Шемшученко Ю.С. — К.: Видавництво "Українська енциклопедія імені М.П. Бажана", 2001. — 792 с.
15. Омельченко Г., Сабалдир В. "Чи варто ділити пиріг Перемоги?" // Голос України. — 06.05.2001.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2011 р.